

جمهوری اسلامی ایران
Islamic Republic of Iran
سازمان ملی استاندارد ایران

Iranian National Standardization Organization

استاندارد ملی ایران

۱۷۰۲۳

چاپ اول

بهمن ۱۳۹۲

INSO

17023

1st.Edition

Jan.2013

دبیزش (مستندسازی) - روش‌های بررسی
دبیزه‌ها (مدارک)، تعیین موضوعات آن‌ها و
انتخاب اصطلاحات نمایه‌سازی

**Documentation-Methods for examining
documents,determining their subjects,
and selecting indexing terms**

ICS:01.140.20

به نام خدا

آشنایی با سازمان ملی استاندارد ایران

مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران به موجب بند یک ماده ۳ قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، مصوب بهمن ماه ۱۳۷۱ تنها مرجع رسمی کشور است که وظیفه تعیین، تدوین و نشر استانداردهای ملی (رسمی) ایران را به عهده دارد.

نام موسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران به موجب یکصد و پنجاه و دومین جلسه شورای عالی اداری مورخ ۹۰/۶/۲۹ به سازمان ملی استاندارد ایران تغییر و طی نامه شماره ۲۰۶/۳۵۸۳۸ مورخ ۹۰/۷/۲۴ جهت اجرا ابلاغ شده است.

تدوین استاندارد در حوزه های مختلف در کمیسیون های فنی مرکب از کارشناسان سازمان، صاحب نظران مراکز و مؤسسات علمی، پژوهشی، تولیدی و اقتصادی آگاه و مرتبط انجام می شود و کوششی همگام با مصالح ملی و با توجه به شرایط تولیدی، فناوری و تجاری است که از مشارکت آگاهانه و منصفانه صاحبان حق و نفع، شامل تولیدکنندگان، مصرف کنندگان، صادرکنندگان و وارد کنندگان، مراکز علمی و تخصصی، نهادها، سازمان های دولتی و غیر دولتی حاصل می شود. پیش نویس استانداردهای ملی ایران برای نظرخواهی به مراجع ذی نفع و اعضای کمیسیون های فنی مربوط ارسال می شود و پس از دریافت نظرها و پیشنهادات در کمیته ملی مرتبط با آن رشته طرح و در صورت تصویب به عنوان استاندارد ملی (رسمی) ایران چاپ و منتشر می شود.

پیش نویس استانداردهایی که مؤسسات و سازمان های علاقه مند و ذی صلاح نیز با رعایت ضوابط تعیین شده تهیه می کنند در کمیته ملی طرح و بررسی و در صورت تصویب، به عنوان استاندارد ملی ایران چاپ و منتشر می شود. بدین ترتیب، استانداردهایی ملی تلقی می شوند که بر اساس مفاد نوشته شده در استاندارد ملی ایران شماره ۵ تدوین و در کمیته ملی استاندارد مربوط که سازمان ملی استاندارد ایران تشکیل می دهد به تصویب رسیده باشد.

سازمان ملی استاندارد ایران از اعضای اصلی سازمان بین المللی استاندارد (ISO)^۱، کمیسیون بین المللی الکتروتکنیک (IEC)^۲ و سازمان بین المللی اندازه شناسی قانونی (OIML)^۳ است و به عنوان تنها رابط^۴ کمیسیون کدکس غذایی (CAC)^۵ در کشور فعالیت می کند. در تدوین استانداردهای ملی ایران ضمن توجه به شرایط کلی و نیازمندی های خاص کشور، از آخرین پیشرفت های علمی، فنی و صنعتی جهان و استانداردهای بین المللی بهره گیری می شود.

سازمان ملی استاندارد ایران می تواند با رعایت موازین پیش بینی شده در قانون، برای حمایت از مصرف کنندگان، حفظ سلامت و ایمنی فردی و عمومی، حصول اطمینان از کیفیت محصولات و ملاحظات زیست محیطی و اقتصادی، اجرای بعضی از استانداردهای ملی ایران را برای محصولات تولیدی داخل کشور و/یا اقلام وارداتی، با تصویب شورای عالی استاندارد، اجباری نماید. سازمان می تواند به منظور حفظ بازارهای بین المللی برای محصولات کشور، اجرای استاندارد کالاهای صادراتی و درجه بندی آن را اجباری نماید. همچنین برای اطمینان بخشیدن به استفاده کنندگان از خدمات سازمان ها و مؤسسات فعال در زمینه مشاوره، آموزش، بازرسی، ممیزی و صدور گواهی نظام های مدیریت کیفیت و مدیریت زیست محیطی، آزمایشگاه ها و مراکز کالیبراسیون (واسنجی) و وسایل سنجش، سازمان ملی استاندارد ایران این گونه سازمان ها و مؤسسات را بر اساس ضوابط نظام تأیید صلاحیت ایران ارزیابی می کند و در صورت احراز شرایط لازم، گواهینامه تأیید صلاحیت به آن ها اعطا و بر عملکرد آنها نظارت می کند. ترویج دستگاه بین المللی یکاها، کالیبراسیون (واسنجی) و وسایل سنجش، تعیین عیار فلزات گرانبها و انجام تحقیقات کاربردی برای ارتقای سطح استانداردهای ملی ایران از دیگر وظایف این سازمان است.

1- International Organization for Standardization

2 - International Electrotechnical Commission

3- International Organization of Legal Metrology (Organisation Internationale de Metrologie Legale)

4 - Contact point

5 - Codex Alimentarius Commission

کمیسیون فنی تدوین استاندارد

« دبیرش - روش‌های بررسی دبیره‌ها، تعیین موضوعات آن‌ها و انتخاب اصطلاحات نمایه‌سازی »

رئیس:

سیفی، مهوش

(کارشناس ارشد مدیریت دولتی)

دبیر:

حسینی، اقدس

(کارشناس ارشد مدیریت دولتی)

سمت و/یا نمایندگی

کارشناس استاندارد

کارشناس استاندارد

اعضاء: (اسامی به ترتیب حروف الفبا)

پرویزی، نسرین

(کارشناس ارشد فرهنگ و زبان‌های باستانی)

فرهنگستان زبان و ادب فارسی - معاون گروه
واژه‌گزینی

وزارت نیرو - رئیس کتابخانه

خوانساری، جیران

(دکترای کتابداری)

عضو هیئت علمی فرهنگستان زبان و ادب
فارسی

سخایی، فرزانه

(کارشناس ارشد کتابداری)

موسسه خانه کتاب - مدیر واحد شابک و
شابم

سلطانی، روح ا...

(کارشناس ارشد کتابداری)

عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه
ملی جمهوری اسلامی ایران

صمیعی، میترا

(دکترای کتابداری)

سازمان ملی استاندارد ایران - کارشناس
کتابداری

علائی طالقانی، آزاده

(کاردان مدیریت بازرگانی)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری
اسلامی ایران - رئیس گروه سازماندهی منابع
غیر کتابی

فعال، سهیلا

(کارشناس ارشد کتابداری)

کارشناس استاندارد

کراوش، خدیجه

(کارشناس ارشد مدیریت سیستم و بهره‌وری)

کشاورزی، ساره
(کارشناس کتابداری)

سازمان ملی استاندارد ایران - رئیس کتابخانه

مستوفی شوشتری، سوسن
(کارشناس ارشد شیمی صنعتی)

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد و تامین منابع
علمی دانشگاه تهران - رئیس بخش اسناد و
پایان نامه‌ها

نشاط مبینی تهرانی، مهنوش
(کارشناس ارشد مترجمی زبان انگلیسی)

فرهنگستان زبان و ادب فارسی - پژوهشگر
گروه واژه‌گزینی

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
ب	آشنایی با سازمان ملی استاندارد
ج	کمیسیون فنی تدوین استاندارد
و	پیش‌گفتار
ز	مقدمه
۱	۱ هدف و دامنه کاربرد
۱	۲ مراجع الزامی
۲	۳ اصطلاحات و تعاریف
۳	۴ عملکرد و هدف نمایه‌سازی
۴	۵ بررسی دبیره
۴	۶ شناسایی مفاهیم
۶	۷ انتخاب واژه‌های نمایه‌سازی
۷	۸ کنترل کیفیت
۹	پیوست الف (اطلاعاتی) نمودار جریانی عملیات نمایه‌سازی با استفاده از اصطلاح‌نامه

پیش‌گفتار

استاندارد «دبیزش- روش‌های بررسی دبیزه‌ها ، تعیین موضوعات آن‌ها و انتخاب اصطلاحات نمایه‌سازی » که پیش‌نویس آن در کمیسیون‌های مربوط توسط سازمان ملی استاندارد ایران تهیه و تدوین شده و در یکصد و بیست و یکمین اجلاس کمیته ملی استاندارد اسناد و تجهیزات اداری و آموزشی مورخ ۱۳۹۲/۹/۳۰ مورد تصویب قرار گرفته است، اینک به استناد بند یک ماده ۳ قانون اصلاح قوانین و مقررات مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران، مصوب بهمن ماه ۱۳۷۱ ، به عنوان استاندارد ملی ایران منتشر می‌شود .

برای حفظ همگامی و هماهنگی با تحولات و پیشرفت‌های ملی و جهانی در زمینه صنایع، علوم و خدمات، استانداردهای ملی ایران در مواقع لزوم تجدید نظر خواهد شد و هر پیشنهادی که برای اصلاح و تکمیل این استانداردها ارائه شود، هنگام تجدید نظر در کمیسیون فنی مربوط مورد توجه قرار خواهد گرفت. بنابراین، باید همواره از آخرین تجدیدنظر استانداردهای ملی استفاده کرد.

منبع و مآخذی که برای تهیه این استاندارد مورد استفاده قرار گرفته به شرح زیر است:

ISO 5963 : 1985, Documentation-Methods for examining documents,determining their subjects,and selecting indexing terms

مقدمه

این استاندارد به عنوان راهنمایی برای نمایه‌سازان طی مراحل تحلیل دبیزه و شناسایی مفهوم، تدوین می‌شود. البته ممکن است علاوه بر آن برای تحلیل پرسش‌های کاربران و برگردان آن‌ها، برای اهداف بازیابی، به واژه‌های کنترل‌شده زبان نمایه‌سازی، مفید واقع شود و می‌تواند به عنوان راهنمایی برای خلاصه‌کنندگان متون طی آماده‌سازی خلاصه‌ها به کار رود. هرچند این روش‌ها مشابه هستند ولی یکسان نیستند. روش‌های توصیف‌شده در این استاندارد می‌تواند توسط هر بنگاهی به کار گرفته شود که در آن نمایه‌سازان انسانی، محتوای دبیزه‌ها را تحلیل کرده و موضوعات را بر حسب واژه‌ها، نمایه‌سازی می‌کنند.

دبیزش^۱ - روش‌های بررسی دبیزه‌ها، تعیین موضوعات آن‌ها و انتخاب اصطلاحات نمایه‌سازی

۱ هدف و دامنه کاربرد

هدف از تدوین این استاندارد تعیین روش‌هایی برای بررسی دبیزه (مدرک)^۲، تعیین موضوع آن‌ها و انتخاب واژه‌های مناسب برای نمایه‌سازی است. این استاندارد به مراحل مقدماتی نمایه‌سازی محدود می‌شود و به هیچ نوع خاصی از نظام نمایه‌سازی اعم از پیش‌همارا^۳ یا پس‌همارا^۴ نمی‌پردازد. همچنین استاندارد حاضر روش‌های کلی برای دبیزه‌کاوی را توصیف می‌کند که باید در تمامی نمایه‌سازی‌ها اعمال شود. البته این روش‌ها به طور خاص برای آن دسته از نظام‌های نمایه‌سازی به کار گرفته می‌شود که در آن‌ها، موضوع دبیزه‌ها (مدارک) به صورت خلاصه بیان می‌شود و مفاهیم در قالب زبان نمایه‌سازی کنترل شده ثبت می‌شوند. در این استاندارد، زبان کنترل شده معمولاً زیرمجموعه‌ای از واژه‌های منتخب از زبان طبیعی و منظم شده (مثلاً با استفاده از اصطلاحنامه) است.

هدف این استاندارد بهبود بخشیدن به روش‌های استاندارد در موارد زیر است:

الف- در یک بنگاه^۵ یا شبکه‌ای از بنگاه‌ها؛

ب- بین بنگاه‌های مختلف نمایه‌سازی، به‌ویژه بنگاه‌هایی که پیشینه‌های کتاب‌نگاشتی را مبادله می‌کنند. این روش‌ها برای نظام‌هایی کاربرد دارند که در آن‌ها برای بازیابی مفاهیم از نمادهایی استفاده می‌شوند که از یک جدول فرانمای رده‌بندی، برگزیده شده‌اند.

این روش‌ها در بنگاه‌هایی که از روش‌های نمایه‌سازی خودکار استفاده می‌کنند کاربرد ندارند. هرچند این نظام‌ها اهداف یکسانی دارند، در این روش‌ها اصطلاحات در متون به صورت مجموعه یا طبقاتی تنظیم شده‌اند که مطابق با معیارهای تعیین شده توسط رایانه است، مثلاً بسامد و/یا شباهت با مطالب.

۲ مراجع الزامی

مدارک الزامی زیرحاوی مقرراتی است که در متن این استاندارد ملی ایران به آن‌ها ارجاع داده شده است. بدین ترتیب آن مقررات جزئی از این استاندارد ملی ایران محسوب می‌شود.

در صورتی که به مدرکی با ذکر تاریخ انتشار ارجاع داده شده باشد، اصلاحیه‌ها و تجدیدنظرهای بعدی آن مورد نظر این استاندارد ملی ایران نیست. در مورد مدارکی که بدون ذکر تاریخ انتشار به آن‌ها ارجاع داده شده است، همواره آخرین تجدیدنظر و اصلاحیه‌های بعدی آن‌ها مورد نظر است.

استفاده از مراجع الزامی زیر برای این استاندارد الزامی است:

- 1- Documentation
- 2- Document
- 3-Pre-coordinated
- 4-Post-coordinated
- 5- Agency

2-1 ISO 2788, Documentation – Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri.

2-2 ISO 5964, Documentation – Guidelines for the establishment and development of multilingual thesauri.

۳ اصطلاحات و تعاریف

در این استاندارد اصطلاحات و تعاریف زیر به کار می‌رود:

۱-۳

دبیزه

هر نوع مدرک چاپی یا غیرچاپی که قابل نمایه‌سازی یا فهرست‌نویسی باشد. یادآوری - این تعریف تنها به مواد چاپی یا نوشته‌شده به صورت نسخه کاغذی یا ریزنگاشت (مانند کتاب، مجله، نمودار، نقشه) اشاره ندارد، بلکه رسانه‌های غیرچاپی (مثلاً پیشینه‌های ماشین‌خوان، مواد دیداری و شنیداری) و اشیای سه‌بعدی یا نسخه بدل را نیز، که به صورت نمونه از آن‌ها استفاده می‌شود، در برمی‌گیرد.

۲-۳

مفهوم

واحد اندیشه

محتوای معنایی هر مفهوم را می‌توان با ترکیبی از مفاهیم متفاوت دیگر بیان کرد که در زبان‌ها یا فرهنگ‌های مختلف با یکدیگر فرق دارند.

۳-۳

موضوع

هر مفهوم یا ترکیبی از مفاهیم که نشانگر مطلبی در یک دبیزه است.

۴-۳

واژه نمایه‌سازی^۱

ارائه مفهوم به یکی از شکل‌های زیر است:

- واژه‌ای است برگرفته از زبان طبیعی، ترجیحاً اسم یا گروه اسمی، یا

- نماد رده‌بندی

یادآوری - واژه نمایه‌سازی می‌تواند بیش از یک کلمه را دربرگیرد. در زبان نمایه‌سازی کنترل‌شده، واژه، یا به صورت واژه مرجح (پذیرفته) یا به صورت واژه نامرجح (ناپذیرفته) در نظر گرفته می‌شود.

۵-۳

واژهٔ مرجح^۱ (پذیرفته)

واژه‌ای که پیوسته در هنگام نمایه‌سازی برای بیان مفهومی معین، از آن استفاده می‌شود؛ گاهی به این واژه «توصیفگر» نیز می‌گویند.

۶-۳

واژهٔ نامرجح^۲ (ناپذیرفته)

مترادف یا شبه‌مترادف واژهٔ مرجح

اصطلاح نامرجح به دبیزه‌ها اطلاق نمی‌شود، بلکه به صورت مدخلی در نمایه است و کاربر با دستورالعملی برای مثال: به کار ببرید (بک) یا نگاه کنید (نک)) به واژهٔ مرجح هدایت می‌شود؛ گاهی آن را «غیرتوصیفگر» نیز می‌نامند.

۷-۳

نمایه^۳

فهرست الفبایی یا نظام‌مند موضوع‌هایی که به محل هر موضوع در دبیزه یا مجموعهٔ دبیزه‌ها اشاره دارد.

۸-۳

نمایه‌سازی

توصیف یا شناسایی دبیزه بر حسب محتوای موضوعی آن است.

۴ عملکرد و هدف نمایه‌سازی

۱-۴ نمایه‌سازی، دبیزه را هویت (هستاری)^۴ فیزیکی (برای مثال با بیان شکل، ناشر، تاریخ و غیره) تلقی نمی‌کند. اما چنانچه اطلاعات بتوانند به کاربر در تصمیم‌گیری صحیح‌تر این امر که دبیزهٔ مذکور به تحقیق او مربوط است یا نه، کمک کند، این عوامل را می‌توان در نمایهٔ موضوعی گنجانند.

۲-۴ در نمایه‌سازی، مفاهیم با تحلیل ذهنی از دبیزه‌ها استخراج می‌شوند و آنگاه به صورت واژه‌هایی برای نمایه‌سازی بازنویسی می‌شوند. تحلیل و بازنویسی باید به کمک ابزارهای نمایه‌سازی مانند اصطلاح‌نامه و جدول فرمانای رده‌بندی صورت گیرد.

۳-۴ اساساً نمایه‌سازی سه مرحله دارد. البته این مراحل در عمل هم‌پوشانی‌هایی دارند:

الف- بررسی دبیزه و تعیین محتوای موضوعی آن؛

ب- شناسایی مفاهیم اصلی موجود در موضوع؛

پ- بیان این مفاهیم بر حسب زبان نمایه‌سازی.

1-Preferred term
2-Non-preferred term
3-Index
4-Entity

هر یک از این مراحل، به همراه بخشی در مورد کنترل کیفیت در بندهای ۵ تا ۸ بیان شده‌اند.

۵ بررسی دبیزه

۱-۵ اصالت دبیزه تا حد زیادی به شکل فیزیکی آن بستگی دارد. دو صورت متمایز دبیزه وجود دارد که عبارت‌اند از دبیزه چاپی و غیرچاپی.

۲-۵ دبیزه‌های چاپی نوع متداول دبیزه در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی هستند و مخزن این مراکز عمدتاً از تک‌نگاره‌ها، مجلات، گزارش‌ها، همایش‌نامه‌ها و غیره تشکیل می‌شود. در حالت مطلوب، برای درک کامل این دبیزه‌ها خوانش^۱ گسترده متون لازم است. غالباً خوانش کامل، غیرممکن است و همیشه هم ضرورت ندارد. البته نمایه‌ساز باید مطمئن شود که از هیچ اطلاعات مفیدی چشم‌پوشی نشده است. لازم است بخش‌های مهم متن به دقت بررسی و به موارد زیر توجه ویژه شود:

الف- عنوان؛

ب- چکیده، در صورت وجود؛

پ- فهرست مندرجات؛

ت- مقدمه، جملات ابتدایی فصل‌ها و بندها و نتیجه‌گیری‌ها؛

ث- نمودارها، اشکال، جداول و عناوین آن‌ها؛

ج- کلمات یا گروه‌هایی از کلمات که زیر آن‌ها خط کشیده شده است یا با قلم نامعمول چاپ شده‌اند.

نمایه‌ساز باید تمامی این موارد را در طی مطالعه دبیزه به‌طور اجمالی مرور و ارزیابی کند. نمایه‌سازی فقط براساس عنوان توصیه نمی‌شود و چکیده، در صورت وجود، نباید جانشین مطلوبی برای بررسی متن محسوب شود. عنوان ممکن است گمراه‌کننده باشد: عنوان و چکیده کافی نیستند و در بسیاری از موارد، منبع مطمئنی برای اطلاعات مورد نیاز نمایه‌ساز محسوب نمی‌شوند.

۳-۵ دبیزه‌های غیرچاپی مانند رسانه‌های دیداری - شنیداری، رسانه‌های صوتی و رسانه‌های تصویری که شامل نسخه‌های بدل نیز می‌شوند روش‌های متفاوتی را می‌طلبند. همیشه نمی‌توان یک مدرک را به‌طور کامل (برای مثال با تماشای فیلم) بررسی کرد. بنابراین، نمایه‌سازی از عنوان و/یا خلاصه آن صورت می‌گیرد. البته اگر توصیف کتبی از رسانه دقیق نباشد یا به نظر غیردقیق برسد، نمایه‌ساز باید مجاز باشد که آن رسانه را تماشا کند یا بشنود.

۶ شناسایی مفاهیم

۱-۶ بعد از بررسی دبیزه، نمایه‌ساز باید با رویکردی نظام‌مند به شناسایی مفاهیمی بپردازد که عناصر اساسی در توصیف موضوع دبیزه هستند. نگاه‌ها باید بازبینی‌های عواملی را که در حوزه تحت پوشش نمایه اهمیت دارند تهیه کنند.

پرسش‌های زیر عوامل کلی‌ای را که چنین بازبینی‌ای باید دربرداشته باشد بیان می‌کنند:

- الف- آیا این دبیزه به هدف موردنظر فعالیت مربوط است؟
- ب- آیا موضوع دربردارنده مفهومی کاربردی است؟ (برای مثال، اقدام، عملیات، فرایند و جزآن)
- پ- آیا هدف مرتبط با فعالیت تعیین شده است؟
- ت- آیا دبیزه با عامل این اقدام ارتباط دارد؟
- ث- آیا دبیزه به ابزارهای خاصی برای انجام این اقدام (برای مثال، دستگاه‌ها یا فنون یا روش‌های خاص) اشاره دارد؟
- ج- آیا این عوامل در بافت موقعیت یا محیط خاصی در نظر گرفته شده‌اند؟
- چ- آیا متغیرهای مستقل یا وابسته‌ای مشخص شده است؟
- ح- آیا موضوع بررسی شده از دیدگاهی خاص، به‌طور معمول با آن حوزه مطالعاتی (برای مثال مطالعه جامعه‌شناختی مذهب) ارتباط ندارد؟
- این پرسش‌ها نمونه‌هایی از عوامل کلی‌ای هستند که کمابیش در هر حوزه موضوعی مصداق دارند. ممکن است در رشته‌ای خاص نیاز به طرح پرسش‌های دیگری باشد.
- ۲-۶ نمایه‌ساز ضرورتاً لازم نیست تمامی مفاهیم شناسایی شده در طی بررسی دبیزه را همانند واژه‌های نمایه‌سازی شده ارائه دهد. اختیار مفاهیمی که باید انتخاب یا رد شوند بستگی به مقصود ما از استفاده از واژه‌های نمایه‌سازی شده دارد. اهداف مختلفی را می‌توان مشخص کرد، از تولید نمایه‌های القبایی چاپی تا انبارش ماشینی عناصر داده‌ای برای بازیابی بعدی یا رایانه یا ابزارهای دیگر. شناسایی مفاهیم نیز ممکن است، همان‌گونه که در بالا بیان شد، تحت تأثیر قلم مورد نمایه‌سازی قرار گیرد. برای مثال، نمایه‌سازی از متن کتاب، مقاله مجله‌ای و مانند آن با نمایه‌سازی از چکیده یا خلاصه فیلم تفاوت دارد. دو ویژگی نمایه که بیش از همه تحت تأثیر این موضوع‌ها قرار می‌گیرد عبارت‌اند از جامعیت و تخصیص.
- ۳-۶ جامعیت به تعداد عواملی مانند عوامل مرتبط با پرسش‌های مطرح شده در بند ۶-۱ بستگی دارد که با واژه‌های تخصیص داده شده به دبیزه توسط نمایه‌ساز نشان داده می‌شوند.
- ۱-۳-۶ یک نمایه‌ساز که از روش بیان شده در بالا تبعیت می‌کند باید بتواند تمامی مفاهیم دبیزه را که ارزش بالقوه برای کاربران سامانه اطلاعاتی دارند، شناسایی کند. در برخی موارد، دو یا چند مضمون در حوزه موردنظر در یک نمایه که به صورت مستقل در یک دبیزه آمده است، گنجانده می‌شود. این مضمون‌ها باید به صورت جداگانه و در صورت لزوم با متخصصان موضوعی متفاوت بررسی شوند.
- ۲-۳-۶ گستره توجه در یک نمایه نباید بسیار باریک‌بینانه تفسیر شود. با رشد شبکه‌های اطلاعاتی باید به خاطر داشت که داده‌های نمایه‌سازی شده که در ابتدا برای گروهی از کاربران تهیه شده است (برای مثال، دانشمندان یا متخصصان فناوری) می‌تواند برای گروه دیگری از کاربران (برای مثال، اقتصاددانان) نیز مفید واقع شود. با در نظر داشتن این استفاده بالقوه توصیه می‌شود که برای مثال، نمایه‌سازان مطالب علمی و فنی سایر جنبه‌های موضوع، مانند جنبه‌های اجتماعی یا اقتصادی، آن را نادیده نگیرند.
- ۳-۳-۶ در انتخاب مفاهیم، ملاک اصلی همیشه باید ارزش بالقوه مفهوم به عنوان عنصری در بیان موضوع دبیزه و بازیابی آن باشد. نمایه‌ساز در انتخاب مفاهیم باید پرسش‌هایی را (تا آنجا که می‌توان طرح کرد) که

ممکن است در سامانه اطلاعاتی گنجانده شوند، در نظر داشته باشد. در واقع، این ملاکها بر کارکرد اصلی نمایه‌سازی تاکید دارند. در این زمینه، نمایه‌ساز باید:

الف- با در نظر داشتن مقصود از نمایه، مفاهیمی را انتخاب کند که جامعه معینی از کاربران آنها را مناسب‌ترین مفاهیم در نظر می‌گیرند،

ب- در صورت لزوم، ابزارها و روش‌های نمایه‌سازی را با گرفتن بازخورد از پرسش‌ها اصلاح نماید. چنین اصلاحی نباید به حدی باشد که ساختار یا منطق زبان نمایه‌سازی را تحریف کند.

۳-۴-۶ تعداد واژه‌ها یا توصیف‌گرهای قابل تخصیص به دبیره نباید تحت هیچ‌گونه محدودیت قراردادی قرار داشته باشد. این امر باید به‌طور کامل با میزان اطلاعات گنجانده‌شده در دبیره، که به نیازهای مورد انتظار کاربران نمایه بستگی دارد، تعیین شود. قرار دادن محدودیت قراردادی به از دست رفتن عینیت نمایه‌سازی و تحریف اطلاعاتی که در طی بازیابی حائز اهمیت است منجر می‌شود. چنانچه در بنگاه معینی محدودیت تعدادی از واژه‌ها ضرورت داشته باشد، انتخاب مفاهیم باید با کارشناسی نمایه‌ساز و با توجه به نقش هر مفهوم در بیان موضوع کلی دبیره صورت گیرد.

۴-۶ تخصیص به گستره‌ای اشاره دارد که برای آن مفهومی خاص که در دبیره پدید آمده است، به‌صورت دقیق در زبان نمایه‌سازی تعیین می‌شود. نبود تخصیص هنگامی رخ می‌دهد که یک مفهوم خاص با واژه‌ای بیان شود که معنای کلی بیشتری دارد.

مفاهیم باید تا حد امکان به‌طور اخص شناسایی شوند. با توجه به عوامل زیر ممکن است مفاهیم کلی‌تر در برخی شرایط ترجیح داده شود:

الف- گستره‌ای که در آن، نمایه‌ساز تشخیص می‌دهد که تخصیص بیش‌از حد بر عملکرد نظام نمایه‌سازی تأثیر منفی می‌گذارد. برای مثال ممکن است نمایه‌ساز تصمیم بگیرد که الگوهای بسیار خاص تجهیزات با واژه‌های کلی‌تر مانند نام سازنده یا شاید نام خانواده الگوها بیان شوند، به‌ویژه هنگامی که این مفاهیم تنها در زمینه‌های فرعی حوزه موضوعی تحت پوشش نمایه پدید می‌آیند.

ب- اعتباری که نویسنده به مفهوم داده است. اگر نمایه‌ساز تشخیص دهد که اندیشه‌ای به‌طور کامل پروارنده نشده است یا تنها نویسنده به‌طور گذرا به آن اشاره کرده است، نمایه‌سازی در سطح کلی‌تر قابل توجیه است.

۷ انتخاب واژه‌های نمایه‌سازی

۷-۱ هنگامی که مفاهیم با واژه‌های نمایه‌سازی بازگو می‌شوند، نمایه‌ساز باید موارد زیر را رعایت کند (به پیوست الف مراجعه شود):

الف- مفاهیمی که پیش‌تر در زبان نمایه‌سازی ارائه شده‌اند باید به واژه‌های مرجح آنها برگردان شوند.

ب- واژه‌هایی که مفاهیم جدیدی را بیان می‌کنند باید از نظر دقت و مقبولیت در منابع مرجع مانند موارد زیر بررسی شوند:

- واژه‌نامه‌ها و دانش‌نامه‌های شناخته‌شده به عنوان مستندات در حوزه‌های مربوط؛

- اصطلاح‌نامه‌ها، به‌ویژه آن‌ها که مطابق با استاندارد بند ۲-۱ یا استاندارد بند ۲-۲ تهیه شده باشند؛

- فراماهای رده‌بندی.

با متخصصان موضوعی، به‌ویژه با آن‌ها که از نمایه‌سازی یا دبیزش آگاهی دارند، نیز می‌توان مشورت کرد.

۲-۷ نمایه‌ساز باید با این ابزارها و قواعد و روند کار آن‌ها آشنا باشد. به‌ویژه باید بداند که این ابزارها ممکن است محدودیت‌های خاصی را تحمیل کنند. برای مثال، در فهرست معینی از سرعنوان‌های موضوعی یا جدول‌های فرامای رده‌بندی ممکن است نتوان دقیقاً مفهوم موجود در یک دبیزه را بیان کرد. اگر مفاهیم با نمادهای رده‌بندی بیان شده باشند، باید توجه داشت که این نمادها معمولاً رده اصلی اعم یا اخص را نشان می‌دهند که ممکن است کاملاً برای دبیزه در دست اقدام، مناسب نباشد.

۳-۷ اگر زبان نمایه‌سازی دربردارنده اصطلاح‌نامه باشد، شمار واژه‌های تخصیص داده‌شده به دبیزه و چندگانگی مدخل‌ها را می‌توان بدون اتلاف کاهش داد، زیرا روابط عام و سایر روابط قیاسی را می‌توان مستقیماً با استفاده از خود اصطلاح‌نامه برقرار کرد. در هنگام استفاده از اصطلاح‌نامه، خاص‌ترین واژه موجود باید برای بیان مفهوم معین انتخاب شود.

۴-۷ برخی نظام‌های نمایه‌سازی نقش‌ها، پیوندها، اعتبارها و مانند آن‌ها را به‌کار می‌گیرند. نمایه‌ساز باید با قواعد خاص مرتبط با این سازوکارها آشنا باشد.

۵-۷ در عمل، نمایه‌ساز غالباً با مفاهیمی مواجه خواهد شد که در هیچ یک از اصطلاح‌نامه‌ها یا فرامای رده‌بندی موجود، وجود ندارند. با توجه به نظام مورد استفاده، این مفاهیم را به شیوه‌های مختلف می‌توان به‌کار گرفت، برای مثال:

- الف- با واژه‌ها یا توصیف‌گرهایی بیان کرد که بدون واسطه در زبان نمایه‌سازی پذیرفته می‌شوند؛
- ب- مفاهیم جدید را موقتاً با واژه‌های کلی‌تری بیان کرد و به‌عنوان گزینه‌هایی برای افزوده‌های بعدی پیشنهاد داد.

۸ کنترل کیفیت

۱-۸ کیفیت و یکدستی نمایه‌سازی به عوامل زیر بستگی دارد:

الف- صلاحیت‌ها و تخصص نمایه‌ساز؛

ب- کیفیت ابزارهای نمایه‌سازی.

در شرایط مطلوب، واژه‌های نمایه‌سازی تخصیص داده‌شده به دبیزه و سطح جامعیت به‌دست‌آمده در طی نمایه‌سازی باید همیشه فارغ از فرد نمایه‌سازی که به کار گرفته شده یکسان باشد. همچنین این عوامل باید در سراسر عمر یک نظام خاص نمایه‌سازی پایدار بمانند. تحقق این میزان از یکدستی در عمل همیشه ممکن نیست، اما هدف یکدستی و در نتیجه پیش‌بینی‌پذیری، عامل مهمی در عملکرد نظام نمایه‌سازی است، به‌ویژه هنگامی که اطلاعات بین بنگاه‌های مختلف در شبکه مبادله می‌شود.

۲-۸ بی‌طرفی کامل از طرف نمایه‌ساز عاملی ضروری در تحقق یکدستی نمایه‌سازی است. قضاوت ذهنی در شناسایی مفاهیم و انتخاب واژه‌های نمایه‌سازی تأثیر گریزناپذیری بر عملکرد نظام نمایه‌سازی دارد. حفظ یکدستی در گروه‌های بزرگ نمایه‌سازی یا هنگامی که نمایه‌سازی به‌وسیله گروهی از نمایه‌سازان در مکان‌های مختلف صورت می‌گیرد، به‌عنوان مثال در نظام نامتمرکز، دشوارتر است. در این شرایط، مرحله بررسی متمرکز، با بازخورد به نمایه‌سازان، توصیه می‌شود.

- ۳-۸ نمایه‌ساز باید دانش کافی از حوزه تحت پوشش دبیره مورد نمایه‌سازی داشته باشد. او باید واژه‌هایی را که در دبیره‌ها با آن‌ها مواجه می‌شود بداند و نیز با قواعد و روش‌های زبان خاص نمایه‌سازی آشنا باشد. بنگاه‌هایی که به بررسی دبیره‌ها به زبان‌های خارجی می‌پردازند باید به متخصصان زبان رجوع کنند.
- ۴-۸ در صورتی که نمایه‌سازان مستقیماً به کاربران دسترسی داشته باشند، کیفیت نمایه‌سازی به‌طور مؤثری افزایش می‌یابد. برای نمونه، آن‌ها می‌توانند مشخص کنند که آیا واژه‌ها یا توصیف‌گرهای خاص، ترکیب‌های غلط و در نتیجه خروجی بی‌معنایی تولید می‌کنند یا نه.
- ۵-۸ کیفیت نمایه‌سازی به راحت بودن زبان نمایه‌سازی به‌کارگرفته‌شده نیز بستگی دارد. زبان مورد استفاده باید امکان ورود واژه‌های جدید یا ایجاد تغییراتی در واژگان را فراهم سازد و به نیازهای جدید کاربران آن پاسخ دهد. سیاست روزآمدسازی مکرر در این مورد امری اساسی محسوب می‌شود.
- ۶-۸ در صورت امکان، کیفیت نمایه‌سازی باید با تحلیل نتایج بازیابی، برای نمونه با محاسبه نسبت‌های فراخوانی و دقت، آزمون شود.

پیوست الف

(اطلاعاتی)

نمودار جریان‌ی عملیات نمایه‌سازی با استفاده از اصطلاح‌نامه

